

MA'MURIY SUD ISH YURITUVIDA XALQARO STANDARTLARNING O'RNI VA
AHAMIYATI

Xoliqberdiyeva Mashhura Abduqahhor qizi

Termiz Davlat Universiteti Yuridik fakulteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20284403>

Annotatsiya. Ushbu maqolada ma'muriy sud ish yurituvini tashkil etishda xalqaro huquqiy standartlarning roli va ularning milliy qonunchilikka ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida "qurollar tengligi", mutanosiblik, sudning faol roli va huquqiy ishonch kabi xalqaro prinsiplarning mazmun-mohiyati yoritib berilgan. Muallif O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy sud ishlarini yuritish to'g'risidagi kodeksida ushbu standartlarning aks etishi hamda ma'muriy odil sudlovni xalqaro darajaga olib chiqishning dolzarb masalalarini ko'rib chiqadi. Shuningdek, maqolada davlat organlari va jismoniy shaxslar o'rtasidagi nizolarni hal etishda inson huquqlarini himoya qilishning xalqaro mexanizmlari samaradorligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: ma'muriy sud, xalqaro standartlar, mutanosiblik prinsipi, sudning faol roli, isbotlash majburiyati, huquqiy ishonch, inson huquqlari, odil sudlov.

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF INTERNATIONAL STANDARDS IN
ADMINISTRATIVE LITIGATION

Abstract. This article analyzes the role of international legal standards in the organization of administrative litigation and their impact on national legislation. The study highlights the essence of international principles such as "equality of arms," proportionality, the active role of the court, and legal certainty. The author examines the reflection of these standards in the Code of Administrative Court Procedure of the Republic of Uzbekistan and current issues in bringing administrative justice to an international level. Furthermore, the article substantiates the effectiveness of international mechanisms for protecting human rights in resolving disputes between state authorities and individuals.

Keywords: administrative court, international standards, principle of proportionality, active role of the court, burden of proof, legal certainty, human rights, justice.

Zamonaviy huquqiy davlat qurishning eng muhim shartlaridan biri — bu davlat organlari va mansabdor shaxslarning xatti-harakatlari ustidan samarali sud nazoratini o'rnatishdir. Globallashuv jarayonlari va inson huquqlari umumjahon miqyosida birinchi darajali ahamiyat kasb etayotgan bugungi kunda, ma'muriy sud ish yurituvini xalqaro standartlar asosida tashkil etish dolzarb masalaga aylandi. Zero, ma'muriy odil sudlov — bu shunchaki huquqiy jarayon emas, balki "hokimiyat va fuqaro" o'rtasidagi munosabatlarda qonun ustuvorligini ta'minlovchi asosiy mexanizmdir.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan sud-huquq islohotlari, xususan, yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizda inson huquq va erkinliklarini himoya qilishning mutlaqo yangi tizimi yaratilganligi ma'muriy sudlar zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi.¹ Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Yevropa Kengashining Venetsiya komissiyasi² va boshqa nufuzli xalqaro tashkilotlar

¹ https://constitution.uz/oz/pages/ma%E2%80%99muriy_sud_ishlari

² <https://www.coe.int/en/web/venice-commission>

tomonidan ishlab chiqilgan standartlar ma'muriy sud ish yurituvining demokratik tamoyillarini belgilab beradi. Ushbu standartlarning eng muhim jihati shundaki, ular ma'muriy nizolarda fuqaroni "zaif tomon" sifatida tan oladi va uning huquqlarini himoya qilish uchun sudga faol rol hamda maxsus vakolatlar berishni taqozo etadi.

Ma'muriy sud ish yurituvida xalqaro standartlarni qo'llashning ahamiyati bir necha omillar bilan belgilanadi. Birinchidan, bu milliy sud tizimining xalqaro hamjamiyat oldidagi nufuzini oshiradi. Ikkinchidan, xalqaro huquqning "mutanosiblik", "huquqiy ishonch" va "qurollar tengligi" kabi prinsiplari davlat organlarining o'zboshimchaligiga chek qo'yishda eng samarali vositadir. Ma'muriy sud ishlarini yuritish to'g'risidagi kodeksda ma'muriy sud ish yurituvining boshqa sud ish yurituvlaridan farqlanuvchi eng asosiy vazifasi ko'rsatilgan. Mazkur Kodeks 2-moddasining ikkinchi xatboshisiga ko'ra ma'muriy organlar bilan munosabatlarda qonun ustuvorligini, fuqarolar, shuningdek korxonalar, muassasalar, tashkilotlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash ma'muriy sud ish yurituvining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.³

Ushbu maqolada ma'muriy sud ish yurituvida xalqaro standartlarning nazariy va amaliy jihatlari tadqiq qilinadi. Shuningdek, xalqaro huquqiy normalarning milliy qonunchilikka integratsiyalashuvi hamda bu boradagi mavjud muammolar va ularning yechimlari ilmiy tahlil etiladi. 2018-yilda Ma'muriy sud ishlarini yuritish kodeksining joriy etilishi jismoniy va davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari yoki yuridik shaxslar o'rtasidagi nizolarni shaffof va adolatga yo'naltirilgan mexanizm orqali hal etishga qaratilgan muhim islohotning ramzi bo'ldi. Kichik nizolarni hal etish bo'yicha oldingi amaliyotlardan farqli o'laroq, endilikda ma'muriy sudlar asosiy e'tiborni ommaviy huquqiy munosabatlarga qaratadi, ma'muriy qarorlar yoki harakatlar bilan bog'liq ishlarda adolatni ta'minlaydi.⁴

Ma'muriy sud ish yurituvida xalqaro standartlar — bu nafaqat huquqiy normalar, balki davlatning o'z fuqarolari oldidagi mas'uliyatini belgilovchi demokratik mezonlardir. Ushbu standartlar inson huquqlarini himoya qilish va davlat organlarining o'zboshimchaligini jilovlashga xizmat qiladi.

Quyida ushbu sohaning eng asosiy xalqaro standartlarini batafsil tahlil qilamiz:

1. Odil sudlovga erishish (Access to Justice)

Bu eng fundamental standart bo'lib, har qanday shaxs (jismoniy yoki yuridik) davlat organining qarori yoki harakati ustidan mustaqil sudga shikoyat qilish huquqiga ega ekanligini anglatadi.⁵

To'sqinliksiz murojaat: Sudga murojaat qilish uchun sun'iy to'siqlar (masalan, haddan tashqari yuqori davlat boji yoki murakkab byurokratiya) bo'lmasligi kerak.

³ <chrome-extension://efaidnbmninnibpcajpcglclefindmkaj/https://review.tsul.uz/wp-content/uploads/2022/04/Bakayev-Shaxriyor-Baxtiyorovich.pdf>

⁴ <https://share.google/uhl5uRlssLE7kKjgJ>

⁵ <https://constitution.uz/oz/pages/humanrights>

Samarali huquqiy himoya: Sud nafaqat shikoyatni ko'rib chiqishi, balki buzilgan huquqni amalda tiklash imkoniyatiga ham ega bo'lishi lozim.⁶

2. Sudning faol roli (Inquisitorial Principle)

Fuqarolik sudlaridan farqli o'laroq, ma'muriy sudlarda xalqaro standartlar sudyaning "faol roli"ni talab qiladi.

Sababi: Fuqaro va davlat organi o'rtasidagi kuchlar teng emas (resurslar, ma'lumotlar va huquqiy yordam nuqtayi nazaridan).

Mohiyati: Sudya faqat taraflar keltirgan dalillar bilan cheklanib qolmasdan, haqiqatni aniqlash uchun o'z tashabbusi bilan qo'shimcha dalillar to'plashi, davlat organidan hujjatlarni talab qilib olishi shart.

3. "Qurollar tengligi" (Equality of Arms)

Bu prinsip tomonlarning sudda o'z pozitsiyalarini bayon qilishda teng imkoniyatga ega bo'lishini anglatadi.

Davlat organi o'z ixtiyoridagi barcha materiallarni (hatto o'ziga qarshi bo'lsa ham) sudga va qarshi tarafga taqdim etishi shart.

Fuqaro barcha dalillar bilan tanishish va ularga nisbatan o'z fikrini bildirish huquqiga ega.⁷

4. Mutanosiblik tamoyili (Principle of Proportionality)

Xalqaro ma'muriy huquqning eng muhim standartlaridan biri. Sud davlat organining harakatini baholayotganda quyidagilarni tekshirishi kerak:

Ko'zlangan maqsad qonuniymi?

Qo'llanilgan chora (cheklov) shu maqsadga erishish uchun zarurmi?

Fuqaro uchun yetkazilgan zarar ko'zlangan ijtimoiy foydadan oshib ketmaydimi?

5. Asoslantirilgan qaror qabul qilish (Duty to Provide Reasons)

Xalqaro standartlar ma'muriy organlardan ham, sudlardan ham har bir qarorni batafsil asoslashni talab qiladi.

Shaxsga nisbatan nega bunday chora ko'rilgani unga tushunarli bo'lishi shart.

Mavhum yoki umumiy iboralar ("qonunga muvofiq", "lozim topildi") bilan cheklanish xalqaro standartlarga zid hisoblanadi.

6. Ma'qul muddatda ko'rib chiqish (Trial within Reasonable Time)

Inson huquqlari bo'yicha Yevropa konvensiyasining 6-moddasida mustahkamlanganidek, sud ishi asossiz kechiktirilmasligi kerak. Ayniqsa, ma'muriy ishlarda (masalan, litsenziya yoki ijtimoiy nafaqa masalasi) vaqt omili fuqaro uchun hayotiy ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

Ma'muriy sud ish yurituvida xalqaro standartlarni qo'llash — bu shunchaki qonunni bajarish emas, balki davlat organlarining fuqarolar oldidagi hisobdorligini ta'minlash va "kuchli davlatdan — kuchli jamiyatga" o'tishning asosiy ko'prigidir.

Bularga qo'shimcha ravishda, Estoniya tajribasi ma'muriy adliyani raqamlashtirish va "shaffof davlat" modelini qurishda dunyoda va Yevropadagi yetakchi namuna⁸ hisoblanadi.

⁶ <https://lex.uz/docs/-2640479>

⁷ <https://www.coe.int/en/web/cdcj/recommendations-resolutions-guidelines>

Estoniya ma'muriy sudlari faoliyatini tahlil qilishda asosan ularning raqamli infratuzilmasi va "bir marta so'rash" (once-only) tamoyiliga e'tibor qaratish lozim.

➤ "E-Justice" — To'liq raqamli sudlov

Estoniyada ma'muriy nizolarning deyarli 100% elektron shaklda yuritiladi.⁹ Davlatning e-File (Keskne infosüsteem) tizimi barcha sud ishtirokchilarini (sudya, advokat, prokuror, politsiya va fuqaro) bitta platformaga birlashtiradi. Ma'muriy ishlar bo'yicha sud hujjatlarini topshirishdan tortib, sud qarorini qabul qilishgacha bo'lgan jarayon qog'ozsiz amalga oshiriladi. Bu jarayonni 2-3 baravar tezlashtiradi.

➤ Isbotlash majburiyati va ma'lumotlar almashinuvi

Estoniya ma'muriy sudlarida "X-Road" tizimi qo'llaniladi.

Fakt: Agar fuqaro davlat organi ustidan shikoyat qilsa, sudya davlat bazasidan kerakli ma'lumotni (masalan, yer kadastrasi, soliq deklaratsiyasi) o'zi mustaqil oladi. Sud fuqarodan davlatning o'zida mavjud bo'lgan ma'lumotni qayta talab qilmaydi. Bu xalqaro ma'muriy huquqdagi "sudning faol roli" standartining eng yuqori texnologik ko'rinishidir.

➤ "Paperless Courts" va tezkorlik statistikasi

Estoniya Yevropa Ittifoqida ma'muriy ishlarni ko'rib chiqish tezligi bo'yicha doimiy ravishda kuchli uchlikka kiradi (Yevropa Komissiyasining "EU Justice Scoreboard" hisobotiga ko'ra). Birinchi instansiya ma'muriy sudlarida ishni ko'rish o'rtacha 120-150 kun atrofida davom etadi, bu ko'plab Yevropa davlatlaridan deyarli ikki baravar tezroq.¹⁰

Estoniya tajribasi shuni ko'rsatadiki, ma'muriy sud ish yurituvida xalqaro standartlarni joriy etish faqat qonunlarni o'zgartirish bilan cheklanib qolmay, tizimni to'liq raqamlashtirishni ham talab etadi. Estoniyaning "e-File" va "X-Road" tizimlari orqali erishgan yutuqlari "sudning faol roli" tamoyili shunchaki nazariya emas, balki texnologik imkoniyat ekanligini isbotladi.

Xalqaro standartlarga asosan, ma'muriy sud fuqaro va davlat o'rtasidagi "tengsizlikni" kompensatsiya qilishi shart. Estoniya modeli bu muammoni davlatning barcha raqamli ma'lumotlar bazasini sud uchun ochiq qilib qo'yish orqali hal etgan. O'zbekiston uchun ushbu tajribani o'zlashtirish — byurokratiyani kamaytirish, sud xarajatlarini tejash va eng muhimi, aholining sud tizimiga bo'lgan ishonchini tubdan oshirish demakdir.

Estoniya tajribasidagi faktlarga tayangan holda, O'zbekiston qonunchiligi va amaliyoti uchun quyidagi takliflarni ilgari surish mumkindir: Elektron tizimda ma'muriy organ o'z qarorining qonuniyligini isbotlovchi dalillarni sud belgilagan muddatda yuklamasa, tizim avtomatik ravishda qarorni bekor qilish bo'yicha sudya uchun "pre-decision" (qaror loyihasi) tayyorlash funksiyasini joriy etish. Shuningdek, raqamli dalillarning ustuvorligi: Ma'muriy ishlarda qog'oz ko'rinishidagi hujjat va uning elektron versiyasi o'rtasida qarama-qarshilik bo'lsa, elektron ma'lumotlar bazasidagi axborotni ustuvor deb hisoblash standartini mustahkamlash.

⁸ <https://ec.europa.eu>

⁹ <https://kohus.ee>

¹⁰ <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/527032019002/consolide>

References:

1. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 2023 y;
2. O`zbekiston Respublikasining Ma`muriy sud ishlarini yuritish to`g`risidagi kodeksi;
3. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948);
4. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to`g`risidagi xalqaro pakt (1966)
5. Rustambayev M.H. Ma`muriy huquq. Darslik. – Toshkent: TDYU, 2023;
6. <https://share.google/uhI5uRIssLE7kKjgJ> (The Essence and Basic Principles of Administrative Court)
7. <https://share.google/NPuAi4HE24KuuhMrx>(Modern approach to proceedings in administrative courts)
8. https://constitution.uz/oz/pages/ma%E2%80%99muriy_sud_ishlari(O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi ma`muriy sud ishlarini yuritishning manbai sifatida)
9. <https://www.coe.int/en/web/venice-commission>
10. <https://www.coe.int/en/web/cdcj/recommendations-resolutions-guidelines> (European Committee on Legal Co-operation)
11. <https://www.kohus.ee>
12. <https://ec.europa.eu>
13. <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/527032019002/consolide>(Administrative Procedure Act)